

Presentació

ANTROPOLOGIES DE LA MIRADA: PERSPECTIVES CONTEMPORÀNIES SOBRE LA IMATGE
ANTHROPOLOGIES OF THE GAZE: CONTEMPORARY VISUAL PERSPECTIVES

Joana Soto Merola / Comitè Editorial de Quaderns de l'ICA / <https://orcid.org/0000-0002-5416-6730>
Guillermo Aguirre Núñez / Comitè Editorial de Quaderns de l'ICA / <https://orcid.org/0000-0001-8677-1364>

Resum

En aquesta introducció presentem el monogràfic *Antropologies de la mirada: perspectives contemporànies sobre la imatge*, que explora la relació entre antropologia i visualitat. Des dels inicis positivistes de la fotografia com a instrument d'objectivació i classificació, fins a la seva revalorització com a dispositiu interpretatiu i culturalment situat, la imatge ha passat de ser un complement il·lustratiu a constituir-se en eina epistemològica fonamental dins les ciències socials. El número reivindica la necessitat d'una teoria i metodologia pròpies per a l'estudi antropològic de la imatge, reconeixent-la com a productora activa de coneixement. Els articles que el conformen —en contextos, enfocaments i formats diversos— comparteixen una mirada comuna sobre la imatge com a espai d'experiència, relació i interpretació: des de la recepció de la fotografia documental fins a l'etnografia visual, l'autoetnografia o la recerca col·laborativa. En conjunt, el monogràfic posa en valor la vitalitat de l'antropologia visual en el context català i convida a recuperar la lentitud i la densitat de la mirada com a pràctica per comprendre, habitar i transformar el nostre present.

Paraules clau

Antropologia visual; imatge; mirada; epistemologia visual; representació; recerca col·laborativa.

Abstract

This introduction presents the monographic issue *Anthropologies of the Gaze: Contemporary Visual Perspectives*, which explores the relationship between anthropology and visuality. From the positivist origins of photography as an instrument of objectification and classification to its revaluation as an interpretive and culturally situated device, the image has evolved from a mere illustrative complement to a fundamental epistemological tool within the social sciences. The issue calls for a specific theory and methodology for the anthropological study of images, recognising their active role in the production of knowledge. The articles gathered here—diverse in contexts, approaches, and formats—share a common perspective on the image as a space of experience, relation, and interpretation: from the reception of documentary photography to visual ethnography, autoethnography, and collaborative research. Altogether, this monograph highlights the vitality of visual anthropology in the Catalan academic context and invites us to reclaim the slowness and density of the gaze as a way to understand, inhabit, and transform our present.

Keywords

Visual anthropology, image, gaze, visual epistemology, representation, collaborative research.

Tot i que, com assegura Elisenda Ardèvol precisament en aquest número de la revista *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, els germans Lumière pensaven el cinema com un instrument científic més que com un espectacle per al gran públic de masses, la vinculació entre la ciència social i la imatge no és, ni ha estat mai, una relació fàcil ni exempta de complicacions. Ja des de les acaballes del segle XX i ubicada des dels seus orígens en l'encreuament entre l'art, la ciència i la tècnica, la imatge ha estat la protagonista d'importants debats estètics, metodològics i epistemològics. Aquestes discussions han qüestionat i examinat en detall els límits i les fronteres de la fotografia i de la imatge com a objecte interpretable per a les ciències socials, però difícilment han aconseguit superar la seva situació de subordinació respecte a altres formes d'accés al coneixement, com poden ser, per exemple, la textualitat o els relats orals.

La presència de la imatge en l'antropologia ha evolucionat seguint tres etapes principals. En un primer moment, entre 1839 i 1930, la fotografia s'entén com un instrument positivista, capaç de substituir l'experiència directa del camp i de captar la realitat de manera completament objectiva. Els primers antropòlegs (en masculí, com a mostra evident del predomini dels homes als inicis de la disciplina), immersos en un context colonial, la van utilitzar, la imatge, per documentar i classificar les diferències entre col·lectius humans. Aquests investigadors van fusionar tècniques fotogràfiques i antropomètriques amb la pretensió de construir, per primera vegada, una ciència visual i universal de les *races humanes*. John H. Lamprey, per exemple, va elaborar un sistema de mesura antropomètrica, que hibridava la tècnica fotogràfica amb els coneixements antropològics que prèviament havia adquirit el científic al llarg de la seva carrera. Lamprey feia posar el subjecte davant d'una quadrícula de fils de seda compostos per quadres de cinc centímetres, amb l'objectiu principal de mesurar científicament les característiques fenotípiques dels indígenes i demostrar, d'aquesta manera, la superioritat ètnica de la raça blanca (Naranjo, 2006). En aquesta primera fase de l'ús de la fotografia en la història de les ciències socials, la imatge era vista com un element neutre que operava fonamentalment com aquell dispositiu substituït de la mirada i que funcionava, en conseqüència, com una forma senzilla de capturar de manera objectiva l'exotisme d'altres cultures.

Entre els anys 1930 i 1970 aquesta confiança pràcticament cega en l'objectivitat de la imatge entra en crisi. A poc a poc, l'antropologia comença a desconfiar del poder cognitiu de la fotografia i la relega a una funció purament il·lustrativa, subordinada al text escrit. La imatge ara és criticada, col·locada en una situació de subordinació respecte del text i acusada de quedar-se al nivell d'allò concret, enlloc d'arribar al paradigma durkhemian que assegura que el coneixement ha de superar els fets socials i donar explicacions de caràcter més global (Colleyn, 1999). En conseqüència, autors com Gregory Bateson i Margaret Mead (1942) mostren, a través del seu treball de camp a Bali i a Nova Guinea, que la imatge també pot oferir un coneixement complementari al discurs verbal, capaç de transmetre emocions, gestos i relacions socials que el llenguatge, d'altra banda, no és capaç d'expressar amb plenitud.

Finalment, a partir dels anys setanta del segle passat, s'inicia en la història de la disciplina antropològica una tercera etapa de revalorització de la imatge i de tot allò referent a la visualitat. La fotografia es reconeix finalment com a producte culturalment construït i com un dispositiu indispensable en els processos de producció i representació de les identitats contemporànies. Des d'aquest punt de vista, la imatge deixa de ser un simple testimoni de la realitat per convertir-se en un objecte fonamental d'anàlisi en si mateix, capaç de revelar la dimensió simbòlica i relacional de les societats humanes en tota la seva complexitat. Aquesta

tercera etapa, encara viva avui dia, situa la imatge al centre del debat epistemològic i consolida l'antropologia visual com un camp propi i absolutament necessari dins de les ciències socials.

Mirar, en el sentit antropològic del terme, no equival a veure. Veure és constatar la presència d'un objecte; mirar és establir-hi una relació. En cada fotografia hi ha un gest de selecció, una distància i un desig. La càmera no és mai neutral: enquadra, interpreta, jerarquitzava i, en fer-ho, construeix una versió possible del món. Acceptar-ho implica abandonar la idea de la fotografia com a evidència objectiva i reconèixer-la com una eina interpretativa, com un dispositiu que participa activament en la producció del coneixement social.

Així doncs, a pesar de la convicció teòrica que tant la imatgeria en general com la fotografia en particular són dispositius pertinents i imprescindibles per a l'estudi de les ciències socials, com hem vist, fins fa relativament poc temps, han estat poques les recerques que han usat la imatge com l'eina principal d'accés al coneixement. Per aquest motiu, som del parer que és indispensable construir una teoria i una metodologia útils perquè les investigacions de caràcter social puguin realitzar treballs basats en la visualitat com a objecte d'estudi. Es tracta d'un camp en el qual s'ha desenvolupat una recerca significativa en els darrers anys, a través de la qual s'han aportat aproximacions teòriques i empíriques que han contribuït a consolidar un camp de recerca cada vegada més ampli i més sòlid. I és que l'antropologia visual neix, en aquest sentit, com una aposta per la restitució simbòlica de la imatge dins la recerca. No es tracta d'afegir il·lustracions a un text, com havien fet Gregory Bateson i Margaret Mead, sinó d'assumir que la fotografia pot formular preguntes pròpies i generar respostes que no passen necessàriament per la paraula. A cada imatge hi ha una hipòtesi sobre el món i el repte consisteix a saber interpretar-la.

Així doncs, amb aquest número, la revista *Quaderns* de l'Institut Català d'Antropologia vol contribuir a la reflexió sobre el paper de la imatge en la recerca social i sobre la seva capacitat per construir coneixement. En un context saturat d'imatges, reivindicar la imatge com a eina antropològica és també una manera de recuperar la lentitud de la mirada i la densitat del gest de representar.

Els articles que us convidem a llegir en aquest monogràfic dedicat a l'antropologia visual comparteixen, tot i la seva diversitat de contextos, metodologies i enfocaments, una mateixa mirada sobre la imatge com a espai d'experiència, coneixement i relació. Hi trobareu articles que van des de la teoria fins a l'autoetnografia; textos que viatgen des del ritual més clàssic fins a la pràctica col·laborativa o, fins i tot, articles que proposen mirades íntimes o crítiques urbanes. Ara bé, totes les aportacions que configuren aquest número entenen la fotografia i l'audiovisual no com a simples representacions del món real, sinó com a instruments actius en la construcció de la realitat social.

A continuació, us presentem els sis articles que conformen aquest monogràfic, titulat "Antropologies de la mirada: perspectives contemporànies sobre la imatge".

El primer article d'aquest monogràfic, titulat "Sentir, imaginar, confiar: la imatge com a experiència encaranada de valoració visual", és una aproximació teòrica als debats actuals sobre l'antropologia visual. A través dels processos de recepció de fotografies documentals, aquest text d'Amanda Bernal reflexiona al voltant dels conceptes de credibilitat i confiança associats a les imatges en l'actualitat. L'autora, lluny d'entendre la fotografia com instrument objectiu i positivista d'accés al món real, demostra com els processos de recepció de les imatges

obren un diàleg amb els sentits (cos, emoció i imaginació), i que esdevenen, en conseqüència, elements imprescindibles en la construcció de la realitat des d'una perspectiva antropològica. La proposta de Bernal és especialment pertinent per inaugurar aquest monogràfic de la revista situant teòricament la imatge en el debat antropològic contemporani sobre els processos de construcció social.

A continuació, us proposem una etnografia clàssica sobre les màscares Tubuan, una pràctica ritual vinculada a una societat secreta que s'articula al voltant de la dansa i que es practica a les regions de Nova Irlanda i East New Britain de Papua Nova Guinea. L'article, titulat "Viendo el tubuan actuar: el papel de la experiencia sentida en una práctica de enmascaramiento en Papua Nueva Guinea", és obra d'Isabelle Boiteau. En aquest text, l'autora posa el focus en els mecanismes que, dins del ritual, organitzen la mirada i l'experiència sensorial: allò que es mostra i allò que s'amaga; allò que es controla i allò que dialoga. Boiteau analitza com el ritual s'articula a través del silenci i com, en aquest espai buit de paraules, la mirada (present o absent) i els sentits prenen una dimensió molt rellevant: tenen la capacitat de crear poder, estructura i jerarquia. L'article ens ofereix, finalment, una lectura suggeridora sobre la relació entre cos, mirada i coneixement, i convida a pensar les accions de veure o mirar com quelcom fonamentalment situat, relacionat i carregat de significat.

En tercer lloc, Juan Franciso Cuyás ens presenta una autoetnografia titulada "La domesticación de la memoria: entre lo íntimo y lo histórico en un archivo familiar del franquismo". En aquest article, l'autor ens proposa un recorregut certament interessant a través del seu propi arxiu fotogràfic familiar. Situant-se en un lloc incòmode però fecund, Cuyás desenvolupa una doble mirada, com a descendent i com a investigador, i ens presenta un conjunt de més de 400 imatges que corresponen al seu besavi Celestino, qui va ser general del règim franquista a Andalusia. D'aquesta manera, el tercer article obre una reflexió captivadora sobre el vincle entre el paper de la imatge, la història i la memòria (col·lectiva i individual) i, en definitiva, sobre els usos de la fotografia com a eina de recerca i com a espai de negociació identitària. La de Cuyás és, sens dubte, una proposta acadèmicament original i intel·lectualment estimulant.

D'altra banda, l'ús de la fotografia o de la imatge com eines d'accés al coneixement és també el tema principal del següent article d'aquest monogràfic. El text, titulat "La fotografía en instancias de investigación co-participante. Reflexiones teórico-metodológicas sobre un taller de mapeo y fotografía con adultos en Barcelona", ha estat escrit a quatre mans per Loreley Ritta i Víctor Villegas. A partir d'un taller de fotografia i cartografia col·lectiva desenvolupat al barri de l'Eixample de Barcelona, els autors ens proposen diverses reflexions teòriques i metodològiques sobre la recerca col·laborativa i els seus potencials en la disciplina antropològica. En aquest cas, el treball pren com a eix vertebrador de la recerca els processos de gentrificació i de turistificació de la ciutat de Barcelona, i analitza com la pràctica i l'anàlisi fotogràfica pot esdevenir un espai de diàleg i de producció compartida tant d'opinió com de coneixement. Aquest article demostra fonamentalment com la imatge fotogràfica és una eina d'investigació vàlida en el marc de les ciències socials, amb un particular potencial per als contextos participatius de reflexió i de construcció del coneixement.

A continuació, la investigadora Júlia Moncasí signa el cinquè article d'aquest monogràfic de la revista *Quaderns*, amb un text titulat "Cartografia visual: Anàlisi de les aplicacions dels plans d'urbanisme del Casc Antic de Lleida a través de la fotografia analògica". En aquest treball, l'autora ofereix un corpus de fotografies analògiques que mostren el Turó de la Seu Vella de Lleida i el

seu entorn més immediat i que permeten analitzar l'evolució del barri en què s'emmarca aquest conjunt monumental. Moncasí fa dialogar aquestes imatges amb els diversos plans urbanístics que ha impulsat la Paeria en els darrers anys, amb l'objectiu principal d'impulsar un dels barris més degradats i socialment marginats de la ciutat. Des d'aquest punt de vista, el treball assenyalava les contradiccions entre les polítiques de gentrificació i patrimonialització, que sovint han posat l'accent en la imatge simbòlica del Turó, mentre que han deixat al marge les veus veïnals i els desequilibris socials i urbanístics del seu entorn.

Finalment, tanquem aquest monogràfic amb l'aportació d'Isabel Graupera Gargallo, que ens ofereix l'article "Llegat i lluita: memòria, patrimoni i antropologia visual al campus de la UAB". És un article interessant perquè ens permet analitzar altres formes d'ús de la imatge en la recerca. En aquest cas, l'autora ens proposa l'anàlisi del projecte *Llegat i lluita*, una experiència docent desenvolupada al Grau d'Antropologia Social i Cultural de la Universitat Autònoma de Barcelona entre els cursos acadèmics 2023-2023 i 2023-2024. Mitjançant el treball de camp i l'experimentació amb narratives visuals, l'alumnat de l'assignatura va poder conèixer el patrimoni material i immaterial del Campus de Bellaterra. Aquesta experiència d'innovació docent va produir dues mostres fotogràfiques que reivindicaven el campus com a espai dinàmic i amb una memòria de reivindicació i resistència. L'article subratlla el potencial de l'antropologia visual i aplicada per, d'una banda, activar el patrimoni i, de l'altra, oferir noves propostes docents i noves vies d'investigació.

Amb aquesta darrera contribució tanquem aquest primer número dedicat a l'Antropologia Visual, posant de relleu la vitalitat d'aquesta disciplina en el context acadèmic català. Els textos aquí reunits són tan sols una mostra d'allò que l'ús de la imatge pot aportar a l'antropologia de casa nostra. En un moment en què la cultura visual ocupa un paper central en la nostra manera de situar-nos i de comprendre el món, aquest conjunt d'articles ens convida a pensar la imatge com una pràctica situada i relacional i a reconèixer el seu potencial per imaginar, documentar, transformar, transitar i habitar el nostre present de la millor manera possible.

BIBLIOGRAFIA

Bateson, G., & Mead, M. (1942). *Balinese character: A photographic analysis*. New York Academy of Sciences.

Colleyn, J. P. (1999). L'image d'une calebasse n'a pas goût de la bière de mil. *Réseaux*, 94, 21-47.

Naranjo, J. (Ed.). (2006). *Fotografía, antropología y colonialismo (1845-2006)*. Editorial Gustavo Gili.

Fitxa bibliogràfica: Soto Merola, J.; Aguirre Núñez, G. (2025). Presentació. *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, 41(2), 166-170. <https://doi.org/10.56247/qua.572> [ISSN2385-4472]

